

Картографічна Леополітана післявоєнного періоду (1944-2012)

ШИШКА Олександр Володимирович

Директор НТБ Національного університету «Львівська політехніка»

e-mail: ntb@polynet.lviv.ua

Анотація

У статті розглядається історія та основні тенденції формування карт Львова за 1944-2012 рр. Подається характеристика окремих видань.

Ключові слова: карта Львова, план, масштаб, картографічна продукція.

Abstract

The article «Cartographic Leopolitana postwar period (1944-2012)» by O. Shyshka deals with the history and major trends of city maps from 1944-2012 he served characteristics of individual publications.

Key words: map of city, plan, scale cartographic products.

Початки модерної картографії Львова сягають другої половини 18 ст., коли у 1766 році було складено план міста, відомий як План Жана ду Дефі (1766 р.).

Наступні століття залишили нам багату картографічну спадщину часів Австро-Угорщини, другої Речі Посполитої, періоду німецької окупації 1941-1944 років. Частина її зберігається у львівських архівах, а також у Військовому архіві м. Відня та Австрійській національній бібліотеці. Останнім часом багато цих видань опубліковано на сторінках Інтернету.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Як правило, видані поліграфічним способом карти Львова тоді були доступними для широкого загалу і вільно продавались в торговельній мережі.

Кардинально ситуація змінилась з моменту входження Львова до складу СРСР. Тут уся картографічна продукція була сконцентрована в центральній інституції, яка носила назву Головне управління геодезії і картографії (ГУГК) і друк був можливий лише в спеціально виділених типографіях.

Усі карти масштабу більшого за 1 : 1000000 (1см – 10 км.) були закритими і носили гриф "таємно".

Якщо деякі з них випускались у вільному продажу то, як правило, вони були безмасштабними, максимально "обезжиреними", тобто з усуненням окремих об'єктів та із спотвореною картографічною основою.

Видатний український картограф проф. Р.І.Сосса, сьогодні директор ДНВП "Картографія", в одному із своїх інтерв'ю так охарактеризував цей стан:

"Систему координат 1963 року створили для того, щоб мати нижчий гриф секретності і використовувати для земельного кадастру. Це була спеціально спотворена система координат. Тут не варто змішувати поняття кадастру і туристичних карт. Коли мова йде про кадастрові зйомки з використанням системи координат 1963 року - це одне. Коли ж про карти широкого використання, туристичних, маємо справу з дещо іншою ситуацією. До кінця 80-х років ХХ століття всі карти на території Радянського Союзу відкритого користування створювали на спотвореній картографічній основі, на так званій карті-основі СРСР 1976 року. Це робилося для того, щоб заплутати потенційного супротивника Радянського Союзу. Фактично до горбачовської перебудови і розвалу СРСР було багато режимних обмежень на відображення певної інформації на різноманітних картах, в тому числі на туристичних. І, звичайно, розвиток пішохідного, автомобільного туризму значною мірою

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

гальмувався відсутністю необхідних загальногеографічних елементів на туристичних картах, які потрібні для вибору маршруту.

З кінця 80-х років з розсекреченням топографічних карт масштабів 1:1 000 000, 1:500 000 і 1:250 000 туристичні карти стали більш точними. Зараз карти створюють на точній топографічній основі. Проблемою залишається актуальність загальнотопографічної інформації. У зв'язку з недостатнім обсягом бюджетного фінансування на виконання топографічних робіт набувають розвитку негативні тенденції, зокрема старіння інформації на топографічних картах.

- Те свідоме спотворення карт - це загальносвітова практика чи винахід СРСР?

- Це радянський винахід, тому що в західних країнах не було такої поголовної засекреченості топографічної інформації. У той же час у кожній державі є закриті карти, тому що топографічні карти - це продукція подвійного призначення: для широких верств населення і для потреб військового відомства, а це вже питання національної безпеки та оборони"[5].

Але повернімося до 1939 р. Потреби соціалістичного перетворення міста поставили завдання створення генерального проекту реконструкції Львова. Для проектування генерального плану забудови міста потрібен був картографічний матеріал. Роботи розпочалися на початку 1940 р. трестом "Геотопосъемка", але війна перервала цю роботу.

Не можна сказати, що вона повністю припинилась.

В деяких приватних колекціях та в Інтернеті зустрічається радянський план Львова, виконаний картографічною службою Червоної армії (майор Бурштейн, кап. Сухоруков) на основі аерозйомки 1941 р., що коректувався з використанням матеріалів на січень 1944 р., надрукований в лютому 1944 р. Карта топографічна. Висотна сітка показана горизонталями через 5 м. Масштаб 1:15 000. Житлова забудова виділена масивом

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

цеглистого кольору з нумерацією. Всередині масиву чорним кольором означена конфігурація визначних будівель. Червоними цифрами позначені об'єкти, розшифровка яких наведена в легенді карти, всього 65 об'єктів станом на 1939 р., згрупованих за призначенням – об'єкти військові, залізничні, державні установи, комунальні установи, церкви і театри. Своєрідним курйозом карти є позначення в легенді під № 65 "Дома сокровищ", так російські перекладачі зрозуміли польський напис "Gmach Skarbka" (Будівля Скарбка) – сьогоднішній театр ім. Заньковецької побудований графом Скарбеком у 1842 р. Назви вулиць – польські, подані кириличною транскрипцією.

Як розповів власник оригіналу карти, вона видавалася командирам військових підрозділів при штурмі Львова в липні 1944 р.

Легенда цієї карти з військовими об'єктами 1939 року, які давно втратили актуальність, свідчить про надзвичайно низьку поінформованість картографічної служби про топографічне розміщення німецьких окупаційних установ і підтверджує твердження деяких істориків про відсутність у Львові ефективної радянської розвідувальної агентури.

Джерелом для основи карти був один з випусків Військового географічного інституту Польщі.

Недавно на сайті Центру міської історії Центрально-Східної Європи розміщено ще один екземпляр подібної карти під назвою "План г. Львов". Вказано, що це "друге" видання, датоване 1947 р. Масштаб 1 : 10 000. За основу плану взято карту масштабу 1 : 5000 випущену в 1936 р. з рекогносцировкою 1944-45 рр. Особливістю плану є показ нових назв вулиць і площ.

Військові картографічні служби СРСР і в наступні роки продовжували випуск топографічних карт на територію Галичини, в т.ч. Львова, великих масштабів, але усі вони носили гриф "таємно".

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Як виняток у 1947 р. в продажу появився "Схематичний план міста Львова", виданий Львівським добровільним пожежним товариством, відомий серед мешканців як "план з пожежником". Вказано автора плану Л.Трифона, робота виконувалась під редакцією В.Новікова та П.Мищенко, мабуть співробітників Львівського облплану. Надрукований в обласній друкарні Львова по вул. Спартак (Ковжуна), 4.

Масштаб плану не вказаний. Порівнюючи його з іншими можна вважати, що це деформований план масштабу 1:10 000. На плані вказано тогочасні назви вулиць, список яких з координатами та приналежністю до районів міста подано на звороті аркуша.

Зображену центральну частину міста від вокзалу до Личакова і Клепарова до Нового Львова. На плані розміщена реклама ДПТ. Левандівка і Велика Сигнівка показані окремими додатками. Вартість плану становила 2 крб. 50 коп.

На наступний план довелося чекати цілих 20 років. Хоча у Києві в 1944 р. була створена картографічна фабрика № 1 ГУГК, проте уся картографічна продукція концентрувалася в Москві. Існуюча політика утаємнення картографічних матеріалів не передбачала випуску планів міст. Лише Львівське видавництво "Каменярь" на свій страх і ризик випустило в 1967, 1970 і 1972 без погодження з ГУГК туристичні плани Львова. Вони носили орієнтовний схематичний характер, без вказання масштабу. На схемі 1972 р. показано маршрути міського пасажирського транспорту.

Лише у 1973 р. київська картографічна фабрика № 1 розробила основу для схематичних планів міста, яка з картографічної точки зору базувалася на обезображеній карті – основі СРСР.

На той час у Вінниці уже була створена картографічна фабрика № 10 ГУГК, найпотужніша в тодішньому СРСР. Друк планів Львова передано туди, але у вихідних даних місцем

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

випуску вказувалась Москва. У 80-х роках вийшли ще 3 плани міста (1982, 1984, 1987), схема пасажирського транспорту (1984) та карта "Окрестности Львова". Усі видання містили стислі відомості про основні туристичні об'єкти. Вони готувались в Києві в НРПК ПКО "Картографія", яка стала спадкоємцем фабрики № 1. Редакторами карт були Коляда О. і Сосса Р.І.

Останнім в радянський період слід вважати видання "Львов. Атлас туриста", який побачив світ у 1989 р. Атлас складається з 4-х розділів: перший – містить дрібномасштабну схему міста, основні відомості про місто і хроніку найважливіших подій в його історії; другий – включає великомасштабну схему розбиту на 22 квадрати, а також схему центру міста і його аксонометричне зображення, схема супроводжується текстовими поясненнями про основні пам'ятки міста; третій – це схеми основних туристичних маршрутів, організованих екскурсійно-туристичним бюро; четвертий – присвячений інформації про маршрути міського транспорту. Атлас доповнений покажчиком вулиць, площ та окремих міських об'єктів, які зустрічаються на схемі.

Якщо історико-краєзнавча та інформаційні частини виконано на задовільному рівні, то великомасштабна схема розрізана на окремі ділянки незручна в користуванні, сильно спотворена, не витримано напрямки вулиць та не вказано назви деяких з них, що характерно для видань радянського періоду.

Здобуття Україною незалежності докорінно змінило ставлення до картографії. Розсекречено значний ряд матеріалів.

Картам повернуто поняття масштабу. Знято обмеження на випуск великомасштабних планів. Топографічна основа має високу точність координат. Плани чітко зорієнтовані відносно сторін світу.

Одним з перших планів Львова нового покоління можна вважати видання спільного українсько-канадського підприємства "Кленоліст" у 1992 р. Масштаб плану 1 : 10 000. На реверсі

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

плану наведено актуальні на той час назви вулиць, а також відомості про основні туристичні об'єкти. До недоліків плану слід віднести неповне охоплення території Львова.

Цей недолік усунуто наступного року, коли ДНВП "Картографія" випустило карту Львова масштабу 1 : 20 000, що вийшла у серії "Міста України". На реверсі розміщено список вулиць, відомості про туристичні об'єкти і план центру міста масштабу 1 : 10 000.

В редагуванні карти взяв участь відомий український картограф Ростислав Іванович Сосса. Йому належить редагування ряду планів Львова ще у 80-ті роки ХХ ст. У 1994 р. Ростислав Іванович очолив Державне науково-виробниче підприємство "Картографія", яке завдяки його організаторським здібностям та енергійності стало не тільки провідним на українському ринку картографічної продукції, а й знаним далеко за межами нашої держави.

План Львова масштабу 1 : 20 000 став базовим для продовження випуску карт міста, щорічно актуалізуючи їх зміст. Відомий також великомасштабний (1 : 8000) план центру Львова з 1999 р., до якого додано окрім списку вулиць, ще історичні довідки про визначні архітектурні пам'ятки міста.

Серія "Міста України" і карти центру Львова постійно перевидавались в наступні роки.

ДНВП "Картографія" у 2012 р. випустило серію видань призначених для футболних уболівальників чемпіонату Європа–2012 масштабом 1 : 15 000. Плани вийшли українською, російською, англійською мовами і так званою латинізованою кирилицею.

Ще однією організацією, яка підготувала видання плану Львова масштабу 1 : 20 000 у 2008 р. стало ЗАТ "Інститут передових технологій". Видання цікаве розташуванням на реверсі зображення центру міста з Космосу у масштабі 1 : 3500.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Продовжуючи роботу над планами Львова це ж підприємство підготувало в 2010 р. карту масштабу 1 : 12 000. Як і в попередньому випуску показано центр міста з космосу (М 1 : 6000).

Нова політична обстановка не залишила осторонь і таке специфічне підприємство, як Київська військово-картографічна фабрика. Окрім основної продукції військового характеру фабрика розпочала випуск топографічних карт на територію областей України масштабу 1 : 200 000, карту Українських Карпат такого ж масштабу та комплект топографічних карт масштабу 1 : 100 000 на усю територію України.

Місто Львів знайшло своє відображення у план-схемі масштабу 1 : 20 000, плані центру міста масштабом 1 : 8000 та великою топографічною картою "Околиці Львова" масштабом 1 : 100 000.

Поруч із спеціалізованими картографічними підприємствами плани Львова випускають різноманітні видавництва, як додатки до путівників, плакати ілюстративного характеру, рекламні матеріали і т.п. Аналіз і вивчення цього матеріалу, який появився у минулому 20-літті потребує ще окремого докладного осмислення.

Карти, схеми і плани міста несуть інформацію про його територіальне розташування, розміщення вулиць, стан забудови, адміністративний поділ і у випадку топографічних карт – відомості про рельєф і гідрографію. При цьому поза їх увагою залишаються питання природного довкілля, археології, історії, населення, соціальної, ринкової і виробничої інфраструктури.

Ці питання вирішують так звані тематичні карти. Для Львова такі карти можна зустріти в наукових працях, підручниках, енциклопедіях і т.п. виданнях. Розпорошення таких карт в різних джерелах практично робить неможливим їх ефективне використання.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Вирішити це завдання можуть атласи, тобто збірки відповідних картографічних матеріалів.

Львів мав декілька атласів. Першим з них можна вважати публікацію І. Дрекслера "Wielki Lwow" з 1920 р. де подано аналіз статистичних показників міста і шляхи його розвитку. Текстова частина супроводжувалась репродукціями тематичних карт, підготовлених вченими Львівської політехніки. На жаль, низька якість поліграфії видання та зменшені копії карт роблять неможливим їх практичне використання.

Наступним атласом призначеним для потреб туристів став уже згадуваний атлас 1989 р.

Видавництвом "Картографія" з 2006 р. випускається серія атласів – "Львів до кожного будинку", теж покликана на допомогу туристам.

Завдяки праці співробітників кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. І.Франка під керівництвом проф. О.Шаблія закінчена робота над "Комплексним атласом Львова", який презентувався на Форумі видавців 2012 р. і був відзначений почесним дипломом. Комплексність атласу означає, що з одного боку тут представлено три головних компоненти взаємодії "суспільство-природа": власне природне довкілля, людність (населення) і господарство. З іншого – тут у явній формі виступають зв'язки між цими компонентами і всередині них. Ці зв'язки виражені як потоками людей (міграція), так і переміщенням речовини, енергії та інформації.

В атласі 8 розділів, близько 200 карт і картосхем. Завершується атлас матеріалами Генерального плану розвитку Львова до 2025 року.

У підготовці матеріалів взяли участь колективи ДНВП "Картографія", Головного управління статистики у Львівській області та архітектурно-планувальної майстерні "Містопроект".

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна

Ректор ЛНУ ім. І.Франка проф. І.Вакарчук відзначив, що атлас є "не лише науково-довідковим твором, що якнайповніше відображає багатомірність і складність соціально-економічного та екологічного комплексу Львова, але й стане добрим порадиником тим, хто бачить наш рідний дім у динаміці в найближчі десятиліття, хто трансформує сміливі ідеї у Генеральні плани і проекти територіального розпланування".

Список використаних джерел:

1. Шишка О. Картографія Львова / Шишка О. // Галицька брама. – 2010. – № 8/9. – С. 2–17.
2. Яцків О. Картографічні ресурси Львова в Інтернеті / Яцків О., Шишка О.// Там само. – С. 26–27.
3. Картографічна україніка (1945–2000) у фондах ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України. – Л., 2006. – 344 с.
4. Гаврилова Е.С. Карта города Львова и ее развитие / Гаврилова Е.С. – Львов, 1950. – 80 с.
5. В державі повинна бути єдина система координат [інтерв'ю з Головою Державної служби геодезії, картографії і кадастру Р.Сосса] // Україна Молода. – 2006. – 10 листоп.(№ 209). –Режим доступу: <http://www.geonews.com.ua/index.cgi?a=16930>
6. Сосса Р. Історія картографування території України: підруч. для студ. ВНЗ / Сосса Р. – К. : Либідь, 2007. – 334 с.
7. Картографічні твори на територію України (1945 - 2000 рр.): Бібліогр. покажч. / Р.І. Сосса ; Держ. служба геодезії, картографії та кадастру. – К. : ДНВП "Картографія", 2002. – 400 с.
8. Картографічні твори, видані ДНВП "Картографія" (1945-2003 рр.): Бібліогр. покажч. / Р.І. Сосса. – К. : ДНВП "Картографія", 2004. – 247 с.

Четверта міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»
25 жовтня 2012 р., Львів, Україна